

Cuprins

Prefață – <i>Despre istoria sovietică, cu gândul la prezentul Rusiei</i> de Cosmin Popa . . .	5
<i>Prefața autorului</i>	19
Introducere – <i>Probleme de natură istorică</i>	21
PARTEA ÎNTÂI – ORIGINILE	45
CAPITOLUL 1 – <i>De ce socialism?</i>	47
CAPITOLUL 2 – <i>De ce mai întâi în Rusia?</i>	86
PARTEA A DOUA – EXPERIMENTUL	119
CAPITOLUL 3 – <i>Calea spre Revoluția din Octombrie</i>	121
CAPITOLUL 4 – <i>Nașterea unui regim</i>	150
CAPITOLUL 5 – <i>Calea care nu a fost parcursă</i>	183
CAPITOLUL 6 – <i>Și au construit socialismul</i>	225
CAPITOLUL 7 – <i>Epurare și consolidare</i>	279
PARTEA A TREIA – IMPERIUL	329
CAPITOLUL 8 – <i>Pe timp de război</i>	331
CAPITOLUL 9 – <i>Comunismul Reformist – Partea I</i>	377
CAPITOLUL 10 – <i>Și a sosit scadența</i>	416
PARTEA A PATRA – SFĂRȘITUL	471
CAPITOLUL 11 – <i>Comunismul Reformist – Partea a II-a</i>	473
CAPITOLUL 12 – <i>De la perestroika la prăbușire</i>	517
CAPITOLUL 13 – <i>Perversa logică a utopiei</i>	567
Epilog – <i>Moștenirea</i>	581
<i>Note și surse</i>	599
<i>Mulțumiri</i>	639
<i>Index</i>	641

CAPITOLUL 3

Calea spre Revoluția din Octombrie

(1917)

„Natura morală a Revoluției Bolșevice e moștenirea războiului din care s-a născut.”

VICTOR CERNOV

„Războiul a dovedit în mod cât se poate de pregnant și, totodată, în mod practic, [...] că societatea capitalistă contemporană, îndeosebi în țările înaintate, este pe deplin coaptă pentru a trece la socialism. Dacă Germania, de pildă, pentru a obține o încordare a forțelor poporului în vederea războiului de jaf, a trebuit să dirijeze întreaga viață economică a unui popor de 66 000 000 de oameni dintr-o singură instituție centrală [...], atunci masele neavute pot realiza foarte bine acest lucru, în interesul a 9/10 din populație, cu condiția ca lupta lor să fie condusă de muncitorii conștienți [...]. Întreaga agitație pentru socialism trebuie să fie transformată dintr-o agitație abstractă și generală într-una concretă și nemijlocit practică, expropriind băncile, sprijinindu-vă pe mase și în interesul lor faceți același lucru pe care îl face WuMBA* în Germania!”**

V.I. LENIN (decembrie 1916)

Până în vara lui 1914, pentru viitorul Rusiei se războiau două posibile logici ale istoriei: una liberală, cealaltă socialistă. Ambele promiteau însă, pentru țară,

* Waffen-und Munitionsbeschaffungsamts (WuMBA), Departamentul Aprovizionării cu Armament și Muniții, ramură a Kriegsministerium (Ministerul de Război) prusac dizolvat în 1919 (n. red.).

** V.I. Lenin, „Ciornă de proiect al tezelor adresei către Comisia Socialistă Internațională și către toate partidele socialiste”, *Opere*, 55 vol., Editura Politică, București, 1964, vol. XXX: *Sarcina proletariatului în revoluția noastră*, pp. 279–280 (n. red.).

un destin „occidental”. Așadar, marea întrebare despre Revoluția din 1917 este aceasta: de ce, printr-o inversare a ordinii firești a priorităților istorice europene, a câștigat logica socialistă și de ce rezultatul s-a dovedit atât de despotice și de „rășăritean”? Sau, pentru a pune invers problema: de ce logica liberală s-a dovedit atât de slabă – cu alte cuvinte: a avut vreodată Rusia șansa de a evita bolșevismul?

Această a doua formulare a întrebării s-a aflat în centrul preocupării istoriografice din perioada Revoluției Ruse și până după moartea lui Stalin – o perioadă în care liberalii ruși *émigré* și omologii lor occidentali au dominat dezbaterile privind semnificația Revoluției din Octombrie. Numai odată cu moartea lui Stalin și cu reformele lui Hrușciiov problema modului în care bolșevismul însuși ar fi putut să urmeze un curs mai liberal, „occidental” – unul care să conducă la „socialismul cu față umană” – a ajuns să domine dezbaterile. Pășind pe urmele acestei evoluții istoriografice, capitolul de față va explora problema liberală, neglijată în prezent; chestiunea potențialului de liberalizare a comunismului va fi tratată în capitolele următoare. Scopul exercițiului de față nu este însă de a deplânge calea care nu a fost parcursă; ci, mai curând, de a evidenția mai clar de ce a fost urmată o cale alternativă. Orice investigație istorică implică o componentă a prilejurilor ratate, pentru că aprecierea realității în termeni de posibilități alternative este modul în care actorii istoriei își fac, de fapt, alegerile.

În esență, argumentul liberal susține că de la Marile Reforme ale lui Alexandru al II-lea din anii 1860 și până la „experimentul constituțional” al Dumei de Stat după 1905, Rusia evolua către o democrație constituțională după modelul occidental, așa cum a fost definit modelul respectiv de Marea Britanie și Franța, mai degrabă decât de Germania și Austria. În consecință, constituția din 1905–1906 a fost privită ca un popas la mijloc de drum sau ca o ucenicie pe calea deplinei modernizări politice. Aceasta avea să fie logica occidentalizantă a Rusiei: înfăptuirea finală de către aceasta a unui destin european comun. Un corolar important al acestui argument este faptul că, dacă ar fi putut să funcționeze vreo 20 și ceva de ani reformele agrare convergente ale prim-ministrului Piotr Stolîpin, acestea ar fi rezolvat problema țărăneasă a Rusiei și ar fi oferit, astfel, o bază socială pentru o ordine democratică, deoarece aceste reforme fuseseră concepute pentru a împărți arhaica obște sătească în exploatații individuale și, astfel, pentru a da naștere unei populații rurale mai prospere și mai stabile – „un mod de a paria pe cei puternici și cumpătați”, după cum s-a exprimat Stolîpin. În această viziune liberală, Rusia nu și-a îndeplinit, în

cele din urmă, promisiunea de occidentalizare din cauza „accidentului” reprezentat de Primul Război Mondial. Acest război a dezorganizat structurile politice, încă imature, ale Rusiei până în punctul în care partidul bolșevic, o revenire la politica violentă și conspirativă a anilor 1870, a reușit să preia puterea în 1917 prin „lovitura de stat din Octombrie”. Astfel, Rusia a ratat șansa la democrație și a recăzut într-un despotism mult mai urât decât orice cunoscuse în trecut.

Viziunea liberală ridică trei întrebări fundamentale în privința interpretării istorice. În primul rând, cât de reale au fost șansele Rusiei pentru democrație în cadrul experimentului constituțional și înainte de șocul Primului Război Mondial? În al doilea rând, cât de reale au fost șansele sale după căderea monarhiei, în februarie 1917, în plin război? În al treilea rând, în ce măsură au contribuit factorii dezvoltării sociale interne și impactul războiului extern la eșecul democrației și la victoria bolșevismului? Numai în contextul acestor trei întrebări este posibilă abordarea problemelor legate de natura bolșevismului și de legitimitatea Revoluției din Octombrie.

Spre halta numită Februarie

Natura și vulnerabilitățile edificiului politic al pseudo-constituționalismului care a apărut după 1905 au fost deja descrise. Dar cum rămâne cu cadrul social în care a funcționat acest sistem până în 1914? Numai prin examinarea aceluia cadru putem să răspundem la cele trei întrebări generale de interpretare pe care tocmai le-am pus.

Până în momentul experimentului constituțional, populația Imperiului Rus atinsese aproximativ 170 de milioane de persoane. Dintre acestea, circa 80% erau țărani. Aproximativ 15% dintre ei dețineau pământ în proprietate privată, separat de cel al obștii, iar peste 50% încă mai locuiau în obșcine sătești propriu-zise. În plus, provinciile Rusiei Centrale erau suprapopulate, iar locuitorii acestora erau subangajați, situație despre care țăranii credeau că ar fi putut fi remediată prin confiscarea pământurilor rămase în mâinile nobilimii și ale statului. Deși această ipoteză era, de fapt, falsă, „foamea de pământ” a țăranilor a constituit, totuși, o forță puternică în viața rușilor. Pe scurt, începând din 1917, reformele agrare ale lui Stolîpin nu au avut timp să schimbe în mod fundamental mediul rural rusesc și acesta a rămas o sursă majoră de instabilitate pentru nobilimea țării.

Rusia a dispus pentru prima oară de o rețea de orașe mari abia la sfârșitul secolului al XIX-lea. Populația din Sankt Petersburg a depășit pragul de un milion de locuitori în 1897, cea a Moscovei a făcut același lucru cinci ani mai târziu, în

1902; până în 1917, populația fiecărui oraș crescuse la puțin peste două milioane de locuitori. În total, imperiul țarist număra vreo 10 până la 12 milioane de locuitori urbani în 1914, cei mai mulți fiind din clasa de mijloc de diferite niveluri sau funcționari de stat de diverse ranguri. În industrie, muncitorii numărau între 3 și 3,5 milioane de persoane, plus un milion de angajați în industria feroviară. Dacă aceste din urmă grupuri pot fi numite „proletariat” sau nu este o chestiune de politică și de ideologie, dar, practic vorbind, situația lor materială era precară și dreptul lor de a se organiza – limitat. Muncitorii au fost, așadar, considerați, atât de regim, cât și de partidele revoluționare, ca elemente „periculoase”, în special având în vedere concentrarea lor în marile centre urbane și de-a lungul arterelor importante de comunicare. Astfel, noile orașe ale Rusiei au adăugat o a doua mulțime de oameni radicală la cea furnizată deja de vechile sale sate.

Aceste fapte elementare bine-cunoscute sunt, adesea, prezentate ca și când Revoluția din Octombrie ar fi izvorât automat din ele, prin combustie socială spontană. În decursul secolului al XX-lea, au existat situații asemănătoare de instabilitate socială în țările cu o industrializare rapidă – de la Brazilia la Coreea de Sud – fără a produce revoluții marxiste. De fapt, aproximativ 3 milioane de „proletari” dintr-o populație totală de 170 de milioane nu reprezintă o bază socială impresionantă pentru un demers atât de important precum primul salt din lume de la capitalism la socialism. Este evident că trebuie să fi fost implicați și alți factori în obținerea acestui rezultat, iar acești factori nu au fost sociali și economici, ci, mai degrabă, politici și ideologici.

Primul factor politic este caracterul incomplet al ordinii constituționale create în 1905. Nemaifiind o autocrație militară și nefiind încă o democrație constituțională, această ordine a fost un compromis inerent instabil, care, mai devreme sau mai târziu, a trebuit să cedeze: într-o zi, dobândirea suveranității trebuia, în mod clar, să cadă în sarcina poporului sau a națiunii pentru că astfel progresaseră instituțiile reprezentative din alte părți ale Europei încă din secolul al XVII-lea. Numai că, în acele cazuri, tranziția necesitase foarte mult timp și o succesiune de răsturnări politice. Angliei îi trebuieră 48 de ani (din 1640 până în 1688) pentru a atenua monarhia absolutistă cu o oligarhie constituțională, iar apoi un lung secol al XIX-lea pentru a adăuga și votul universal. Franța avusese nevoie de perioada dintre 1789–1875 pentru a trece de la monarhia absolutistă la o republică durabilă cu vot universal. Statele Unite constituie o excepție remarcabilă în acest tipar, deoarece, așa cum

spunea de Tocqueville: „această țară se alege cu rezultatele revoluției democratice care are loc în mijlocul nostru, fără să fi avut parte de revoluția însăși”⁷³ sau, după cum spuneau americanii despre ei înșiși: se „născuseră liberi”. Lăsând deoparte națiunile mai mici, de succes, din Europa de Nord și de Vest, putem să observăm că Germania, Italia și Japonia nu au devenit democrații stabile cu vot universal decât după înfrângerea lor în Al Doilea Război Mondial.

Astfel, drumul către democrația constituțională a fost lung, agitat și întortocheat pentru majoritatea națiunilor moderne. Din această perspectivă comparativă, chiar dacă admitem că, în secolul al XX-lea, totul se mișcă mai repede decât în secolul al XVII-lea, este, totuși, nevoie de un act de credință major pentru a crede că experimentul constituțional rus, care nu a durat decât 12 ani, avea perspective rezonabile pentru a-și atinge obiectivul democratic fără alte incidente revoluționare.

Cu toate acestea, după 1912, atât situația socială, cât și cea politică din Rusia se pregăteau pentru o nouă criză care avea să instige pentru a doua oară regimul împotriva societății. A fost reluată agitația liberală pentru o constituție adevărată; militantismul muncitoresc a reînviat, de data aceasta mai mult sub o conducere socialistă decât liberală, iar țărănimia a rămas tot atât de ursuză și de înstrăinată ca la începutul secolului. În același timp, după asasinarea lui Stolîpin, în 1911, autocrația s-a încăpățânat să se opună tot mai mult oricărei schimbări ulterioare. O transformare evolutivă a fost, așadar, tot mai improbabilă, iar o acțiune extra-legală – tot mai probabilă. Pe scurt, țara se îndrepta spre o criză constituțională majoră. Având în vedere că țarul Nicolae al II-lea nu avea de gând să accepte retrogradarea la statutul vărului său britanic, el trebuia silit fie să capituleze, fie să abdice, iar folosirea forței avea să facă criza, într-o oarecare măsură, revoluționară.

În specularea diferitelor scenarii pentru o astfel de criză, întrebarea-cheie este cât de amplă ar fi fost noua revoluție. Acest lucru ar depinde, în mare măsură, de faptul dacă criza ar fi apărut în timp de pace sau, ca în 1905, în timpul unui război, iar, în acest din urmă caz, ar depinde de natura acestui război. După cum știm, criza a apărut, de fapt, în mijlocul unui război extrem de devastator. Cum ar fi putut să arate însă o a doua revoluție rusă pe timp de pace? Puținul pe care putem să-l afirmăm pe această temă trebuie extrapolat din ceea ce știm despre ce s-a întâmplat, de fapt, în 1917 și din alte cazuri de revoluții desfășurate pe timp de pace în Europa.

Totuși, la începutul acestei scurte incursiuni în istoria contrafactuală, ipotetică (*counterfactual*) putem să afirmăm, aproape cu certitudine, două lucruri. În primul rând, fie în timp de pace, fie în timp de război, există numai trei urmări posibile

pentru o situație precum cea a Rusiei în 1914: fie democrația constituțională învinge în primul tur, fie stânga socialistă preia puterea, fie monarhia și dreapta politică restabilesc ordinea. În al doilea rând, revoluția, prin însăși natura sa, îi pune pe constituționaliști într-un dezavantaj major, deoarece constituționalismul, prin natura sa, este incompatibil cu violența și mijloacele extralegale. Astfel, orice măsură extralegală care se dovedește necesară pentru a supune sau a distruge monarhia implică și riscul de a-și urma propria dinamică și de a scăpa de sub control. Această dilemă însă nu este, în niciun caz, specifică doar Rusiei. Parlamentul englez în 1640 și *États généraux** franceze în 1789 s-au confruntat exact cu aceeași dilemă și ambele au pierdut bătălia pentru constituționalism din primul tur în fața adversarului mai puternic. Constituționaliștii trebuie, se pare, să aștepte până în runda a doua a unei confruntări ca să le vină și lor timpul.

Unul dintre motivele eșecului revoluției engleze „moderate” este că aceasta nu a fost, desigur, o revoluție pe timp de pace: a fost declanșată de un război limitat cu Scoția, iar apoi radicalizată de un război mai serios în Irlanda. Dar nici măcar exemplele de revoluții pe timp de pace nu sunt încurajatoare. Revoluția Franceză a început pe timp de pace, dar, în doi ani, a generat un război internațional care a dus apoi la un război civil și la o radicalizare generală pe plan intern. Și revoluțiile din 1848 au izbucnit pe timp de pace; deși nu au fost tot atât de radicale ca aceea din 1789, s-au încheiat totuși peste tot cu instaurarea unor guverne autoritare. Acest lucru se datorează, în mare parte, faptului că în Franța, nu mai puțin decât în Austria și Prusia, cea mai mare parte a țărănimii a sprijinit, în cele din urmă, restabilirea ordinii, izolând astfel clasele inferioare radicale din mediul urban, un model care avea să se repete într-o formă mai drastică în cazul Comunei din Paris, generată de război în 1871.

Rusia era, desigur, o țară cu o pondere copleșitoare a populației rurale, iar țărănimea sa era radicală, asemănătoare cu aceea a Franței din 1789, dar deosebită de cea a Franței din 1848 sau 1871. În orice revoluție rusă pe timp de pace cu siguranță că țărani ar fi cerut și ar fi primit pământ, deoarece chiar și membrii Partidului Constituțional-Democratic (kadeții) au vrut să li-l cedeze, oferindu-le nobililor o rambursare, iar socialiștii au vrut să li-l ofere pur și simplu, așa cum

* „Stările Generale” (fr., în original), adunări excepționale convocate, în timpul Vechiului Regim (*Ancien Régime*) din Franța pre-revoluționară, de către rege pentru rezolvarea anumitor crize politice; erau compuse din reprezentanții celor trei stări: clerul, nobilimea și starea a treia (țărănimea și burghezia) (n. red.).

avea să se întâmple, de fapt, în 1917. Chiar și pe timp de pace însă un astfel de transfer ar fi atras după sine uriașe tulburări sociale, bruște și, probabil, imposibil de controlat, cu un potențial corespunzător de generare a unor conflicte civile. Ar fi putut o Adunare Constituantă nou aleasă să gestioneze situația mai bine decât Adunarea Națională Franceză în 1789, care a gestionat [*La Grande Peur** și noaptea de 4 August? Cum ar fi întâmpinat un guvern rus provizoriu o insurecție urbană după modelul parizian al Rebeliunii din Iunie 1848 sau al insurecției din Moscova din decembrie 1905? Cum ar fi reacționat la inevitabila nouă insurecție poloneză și la o declarație de independență a Poloniei?

Evident, nu știm. Dar reacția oricărui nou guvern la aceste probleme și la altele ar fi fost, în mare măsură, condiționată de rapiditatea cu care s-ar fi „deradicalizat” țărănimea după primirea pământului, așa cum s-a întâmplat întotdeauna în cazul țăranilor europeni de îndată ce au devenit propriii stăpâni. În special acest factor ar putea determina șansele de succes ale oricărei insurecții urbane, pentru că o revoltă muncitorească într-o țară majoritar agrară nu ar putea avea succes dacă țărănimea ar sprijini guvernul. În acest caz, o insurecție socialistă nu ar face decât să împingă țara spre politica de dreapta, iar rezultatul ar putea să semene cu cel al unei alte revoluții pe timp de pace, cea din Spania din anii 1930.

Indiferent cum ne-am imagina o revoluție rusă pe timp de pace însă, rezultatul cel mai puțin probabil ar fi un Octombrie Roșu. Specialiștii în istorie socială au argumentat, destul de plauzibil, că o insurecție urbană a fost o posibilitate în perioada valului de greve din anul 1914 și că, după toate probabilitățile, o criză pe timp de pace ar fi produs o revoluție.⁷⁴ Dar aceasta nu ar fi fost deloc același lucru cu preluarea puterii de către partidul bolșevic, care să ducă la un „stat muncitoresc” durabil; nu ar fi fost același lucru nici cu o exercitare a puterii de către bolșevici pe termen nelimitat, cu un program leninist de suprimare a pieței și de naționalizare a întregii economii. O astfel de „construire a socialismului” pe termen lung nu prea era în cărți pe timp de pace. Un rezultat mult mai probabil al verii fierbinți a lui 1914 ar fi fost o revoltă eșuată a muncitorilor, eșecul democrației constituționale și un regim național conservator de tipul celui pe care Europa interbelică l-a văzut

* „Marea Spaimă” (fr., în original), panică generală în rândul țărănimii franceze (22 iulie–6 august 1789), cauzată de zvonurile referitoare la un „complot al înfometării” populației pus la cale de către aristocrați; în anumite localități oamenii s-au înarmat și chiar au atacat palatele nobililor. Pentru a liniști opinia publică, la 4 august 1789, *Assemblée nationale* (Adunarea Națională) a abolit monarhia (n. red.).

mult prea adesea. Dar un astfel de regim, oricât de brutală ar fi fost politica sa, ar fi păstrat cel puțin piața, proprietatea privată și elementele fundamentale ale unei societăți civile – așa cum a făcut Spania lui Franco.

Ca răspuns la prima noastră întrebare, putem concluziona, așadar, că ar fi fost aproape nevoie de un miracol pentru ca Rusia să fi evoluat organic și pașnic către o democrație constituțională dacă ar fi fost scutită de șocul Primului Război Mondial.⁷⁵ Cu toate acestea, chiar și în cel mai pesimist scenariu pe timp de pace al unui regim național conservator, Rusia s-ar fi descurcat mult mai bine decât a făcut-o ca urmare a aceluși război.

Ar fi fost, însă, nevoie de un alt miracol pentru ca Rusia și Europa să evite un astfel de război. Cinci mari puteri s-au organizat în două alianțe strânse pe ceea ce este, totuși, cel mai mic continent al planetei. Fiecare putere era înarmată până în dinți; toate, cu excepția Marii Britanii, aveau armate de masă „democratice” bazate pe serviciul militar universal, un grad de militarizare socială nemaiîntâlnit până atunci în istorie (și pe care Marea Britanie va trebui, în curând, să-l imite). Toate puterile aveau programe de mobilizare care, odată începute, erau aproape imposibil de oprit și fiecare putere avea angajamente militare la fel de constrângătoare față de alte puteri.

Totuși, la fel de important este că niciuna dintre marile puteri nu știa cum este cu adevărat un război modern; toate gândeau în termenii Războiului austro-prusac de șapte săptămâni din 1866 sau, în cel mai rău caz, în termenii Războiului franco-prusac de șase luni din 1870–1871, în timpul căruia au existat, de fapt, doar opt săptămâni de luptă efectivă. Astfel, toți beligeranții (Rusia fiind, probabil, exemplul cel mai extrem) s-au așteptat, cu nepăsare, la un conflict european general, fără să-și dea seama de potențialul acestuia de a le distruge regimurile interne și întreaga ordine europeană. Este inutil să ne gândim la polarizarea socială a Rusiei de la începutul secolului al XX-lea făcând abstracție de această amenințare mereu prezentă, deoarece dacă atentatul de la Sarajevo nu ar fi declanșat potopul, vreun alt incident survenit puțin mai târziu ar fi făcut, după toate probabilitățile, același lucru.

După cum s-a dovedit, de fapt, după 1914, războiul a modificat radical natura celei de-a doua Revoluții Ruse, care era, pe atunci, abia în curs de pregătire, subordonând logica proceselor interne ale țării contingentelor „străine” a evenimentelor brute. Prima caracteristică remarcabilă a evenimentelor din perioada februarie–octombrie 1917 este: cursul celei de-a doua Revoluții Ruse a fost „urât, brutal și de

scurtă durată”. Numai opt luni au despărțit căderea Vechiului Regim rus de proclamarea de către bolșevici a primului guvern socialist din lume, o telescopare a istoriei fără precedent în anele revoluțiilor europene.

Cauza acestei accelerări a fost un eveniment tot atât de lipsit de precedent din viața europeană: primul „război total” din lume, așa cum l-a numit unul dintre principalii săi practicieni, generalul Erich von Ludendorff.⁷⁶ Pentru prima dată, în fiecare dintre națiunile beligerante ale Europei și cu un succes mai mare sau mai mic, întreaga populație a fost mobilizată fie să participe la conflictul de pe front, fie să lucreze pentru a-l susține din spatele frontului. Politica obișnuită a fost suspendată, economia a fost naționalizată și militarizată, cultura a fost transformată în propagandă, iar viața privată a fost eclipsată de interesul public. Ordinea socială a niciunei națiuni nu ar putea supraviețui nealterată în fața unei astfel de intruziuni, cu atât mai puțin cea a Rusiei fragile și slăbite. Economia sa, societatea sa și sistemul său politic au fost, deopotrivă, radical transformate față de ceea ce fuseseră în 1914.⁷⁷

Mai întâi, în decursul ostilităților au fost mobilizați vreo 11 milioane de bărbați ruși, iar 8 milioane dintre aceștia – de două ori populația din 1917, însumată, din Sankt Petersburg și Moscova – au fost dispersați pe frontul de aproximativ 3 200 de kilometri, de la Marea Baltică până la Marea Neagră. Mai mult decât atât, din 1917 această forță armată suferise aproximativ 3 milioane de pierderi de vieți omenești, ceea ce însemna mai mult, în termeni absoluți, decât oricare altă națiune beligerantă. Și toți supraviețuitorii se obișnuiseră cu violența ca mod de viață. Totuși, aceste uriașe sacrificii umane păreau să fi fost făcute în zadar: timp de trei ani, armata imperială a suferit înfrângere după înfrângere, iar, până în 1917, pierduse o parte semnificativă din provinciile vestice ale imperiului.

Eliminarea unei mase atât de uriașe de oameni din forța de muncă a contribuit și mai mult la dezorganizarea unei economii care era deja subminată de alți factori. În primul rând, blocada instituită de Puterile Centrale asupra porturilor Rusiei de la Marea Baltică și de la Marea Neagră pusese capăt exportului rusesc de cereale și materii prime și lipsise țara de venituri importante; această blocadă pusese capăt și importului de echipamente industriale și de bunuri de consum, atât de necesare. În consecință, țara fusese suprasaturată cu produse alimentare pe care însă țărani nu erau motivați să le vândă din cauza lipsei de bunuri de larg consum, iar orașele începuseră să se confrunte cu grave penurii. În același timp, efortul de război monopolizase transportul, industria și combustibilii, diminuând

și mai mult aprovizionarea populației civile din orașe. În plus, trebuind să facă față scăderii veniturilor, guvernul acoperise cheltuielile excepționale ale războiului prin tipărirea de bani, inaugurând astfel prima mare inflație din secolul al XX-lea, situație agravată de deficitul ofertei față de cererea din întreaga economie. În cele din urmă, guvernul imperial, mai puțin deschis spre interesele marilor afaceri moderne decât guvernele celorlalte puteri beligerante, fusese cu mult mai puțin eficient în organizarea economiei pentru război, iar acest lucru agravase tendințele scizioniste ale țării.

Între timp, pe frontul politic semi-constituția din 1905–1906 fusese, practic, suspendată.*

În orice război, puterea executivă este întotdeauna întărită în raport cu puterea legislativă și cea judecătorească; în Rusia însă acest proces a mers mult mai departe decât în celelalte țări beligerante. Deoarece țarul Nicolae al II-lea nu acceptase niciodată diluarea autocrației, el a profitat de urgența militară pentru a conduce Rusia aproape fără a convoca Duma – și, astfel, fără a beneficia de sprijinul oferit de opoziția liberală pentru efortul de război. Această politică, împreună cu ascensiunea lui Rasputin și cu influența acestuia asupra împărătesei Alexandra Fiodorovna, care guverna efectiv atunci când țarul Nicolae al II-lea era pe front, i s-a părut opoziției ca o lovitură de stat împotriva ordinii constituționale.

Opoziția liberală a pus atunci la cale un fel de contralovitură prin formarea în Dumă a unui Bloc Progresist [Прогрессивный блок, *Progresivnii blok*]. De la kadeți până la conservatorii moderați, acesta ceruse crearea unui guvern care să se bucure de încrederea națiunii – o concesie care ar fi echivalat, de fapt, cu o adevărată implementare a constituției. Astfel, în mijlocul unui război pe cale să fie pierdut și în timp ce economia începea să se prăbușească, s-a declanșat o criză constituțională. Numai prin combinarea acestor trei circumstanțe a fost posibil ca nemulțumirea socială din februarie din rândul muncitorilor de la Petrograd** să devină Revoluția din Februarie 1917.

* Datele pentru evenimentele din anul 1917 prezentate aici sunt pe „stil vechi”, adică după calendarul iulian, care a fost utilizat în Rusia până în februarie 1918. În secolul al XX-lea, acest calendar era cu 13 zile în urmă față de calendarul gregorian utilizat în Occident (n. a.).

** Toponimul inventat de către Aleksandr Pușkin, într-unul dintre poemele sale, a devenit denumirea oficială a Sankt Petersburgului odată cu începerea Primului Război Mondial; orașul a purtat mai multe nume oficiale în decursul istoriei sale: Sankt Petersburg (Санкт-Петербург, între 1703–1914 și din 1991), Petrograd (Петроград, 1914–1924) și Leningrad (Ленинград, 1924–1991). Localnicii îl denumesc adesea cu numele de alint Piter (Питер) (n. red.).

Revoluția aceasta a fost ca o explozie scurtă, dar devastatoare.⁷⁸ În ultimele zile ale lunii, protestele muncitorilor împotriva penuriei de alimente s-au transformat în greve în industrie și, în cele din urmă, în demonstrații politice de masă împotriva războiului și autocrației. Aceste tulburări s-au transformat în revoluție atunci când garnizoana din Petrograd, formată din soldați-țărani, a refuzat să tragă asupra mulțimii, privând astfel guvernul de putere în propria capitală. Revoluția a devenit victorioasă, în primul rând, atunci când Blocul Progresist al Dumei a abandonat monarhia și, în încercarea de a stabiliza situația, a intervenit pentru a forma un guvern provizoriu, iar, în al doilea rând, atunci când această uzurpare a primit girul înaltului comandament al armatei, forțând astfel abdicarea țarului Nicolae al II-lea. Astfel, în numai cinci zile, fără să opună nici cea mai mică rezistență, Vechiul Regim rus s-a prăbușit ca un castel din cărți de joc.

Deși declanșatoarea acestui proces a fost clasa muncitoare din capitală, agentul revoluționar decisiv a fost țăranul în uniformă, deoarece refuzul său de a se supune a neutralizat guvernul imperial. Trebuie subliniat totuși că motivația sa nu a fost, în primul rând, solidaritatea socială cu muncitorii (deși acest factor a fost, desigur, prezent), ci revolta împotriva războiului. Însă, nici chiar această revoltă nu ar fi fost suficientă pentru a declanșa o revoluție dacă nu ar fi existat criza constituțională, pentru că paralizia puterii la vârf a însemnat că nici o autoritate de stat discreditată și nici o opoziție neorganizată nu au putut găsi voința sau mijloacele de a rezista exploziei din stradă. Rezultatul acestei neputințe a fost destrămarea întregii autorități publice, de la poliție la administrația locală; pur și simplu, ambele s-au evaporat. Această deplinătate a colapsului din februarie 1917 a determinat neputința guvernului provizoriu care i-a succedat Vechiului Regim defunct.

Noul guvern a fost format de Blocul Progresist din Dumă și a fost dominat inițial de kadeți. Însă, chiar de la bun început, acest guvern a fost ostaticul muncitorilor și al soldaților a căror revoltă îi permisesse să ajungă la putere. În plus, aceste forțe au fost, imediat, organizate de către intelectualii socialiști într-un consiliu sau Soviet al Deputaților Muncitorilor și Soldaților din Petrograd [Петроградский совет рабочих и солдатских депутатов, *Petrogradskii soviet rabocik i soldatskih deputatov*; prescurtat Петросовет, *Petrosovet*]. Mai mult decât atât, în mijlocul evenimentelor din Februarie, acest Soviet a emis faimosul său Ordin nr. 1 [Приказ № 1, *Prikaz nomer odin*] de democratizare a armatei, măsură care a avut ca efect neutralizarea corpului de ofițeri și, astfel, subminarea controlului noului guvern asupra forțelor sale armate. Așadar, guvernul provizoriu rus nu a fost deloc un guvern,

ci o simplă administrație provizorie; capacitatea sa de a funcționa a depins de bunăvoința *Petrosovet*-ului, care exprima neîncrederea „maselor” muncitorești și a soldaților față de ministerul „burghez” și „capitalist”.

Spre stația terminus Octombrie

Acest sistem de autoritate divizată și de suspiciune instituționalizată a fost denumit regim „dualist de putere”. Curând, a devenit evident că un astfel de sistem era, inerent, instabil și că totul urma să se termine, inevitabil, cu eliminarea uneia dintre puteri de către cealaltă. Din această situație a decurs, în mod necesar, lupta politică dintre guvernul provizoriu burghez și *Petrosovet*-ul socialist, înfățișată atât de des în termeni epici.

Povestea bine-cunoscută a celor opt luni care separă februarie de octombrie se împarte în patru etape. Prima a durat din februarie până în aprilie, perioadă în care kadetii dominanți au căutat să amâne orice altă schimbare radicală pentru a se concentra pe câștigarea războiului. Această politică în favoarea războiului a produs în aprilie o criză în care menșevicii și eserii din Sovietul din Petrograd au forțat guvernul provizoriu să adopte o poziție militară mai „democratică” și strict „defensivă”. Au trebuit, în schimb, să intre în guvern alături de kadetii, abandonând astfel rolul de opoziție de extremă stângă față de bolșevici. Acesta a fost momentul oportun în care Lenin s-a întors acasă și, în *Tezele din aprilie*, și-a convertit Partidul până atunci confuz la un program de genul „Jos războiul!” [„Долой войну!”, „*Doloi voinu!*”], „Jos guvernul provizoriu!” [„Долой Временное правительство!”, „*Doloi Vremennoe pravitelstvo!*”] și „Toată puterea, Sovietelor!” [„Вся власть Советам!”, „*Vsia vlast Sovetam!*”].

A doua etapă a durat de la Criza din Aprilie până la Zilele din Iulie. Această perioadă a fost marcată de o adâncire rapidă a Revoluției Ruse atunci când noul ministru socialist al apărării, Aleksandr Kerenski, a încercat, în stil donchijotesc, să lanseze o „ofensivă democratică” pentru a demonstra vitalitatea Rusiei renăscute și a aduce astfel toate puterile beligerante la masa negocierilor. Singurii beneficiari ai acestei politici au fost, însă, bolșevicii, care au trecut de la un succes propagandistic la altul. La începutul lunii iulie, aceștia s-au autodepășit printr-o încercare ambiguă de a accede la putere și au fost învinși, fără tragere de inimă, de către colegii lor socialiști din guvern; în consecință, Lenin a trebuit să se ascundă până la Revoluția din Octombrie.

Acest eșec al bolșevicilor a inaugurat o a treia etapă, care va dura până la sfârșitul verii. Așa cum era de așteptat, valul politicii de stânga din aprilie-iunie a produs un val din partea politicii de dreapta în iulie-august. Această forță reactivă a căutat să pună capăt puterii dualiste, să desființeze *Petrosovet*-ul și să continue războiul, motiv pentru care s-a concentrat asupra unui general, comandantul-șef Lavr [Gheorghievici] Kornilov. Totul s-a încheiat cu eșecul încercării sale echivoce de a prelua puterea la sfârșitul lunii august – eveniment care a demonstrat că dreapta rusă nu era decât o simplă sperietoare, fără nicio putere reală.

Acest puci eșuat a deschis larg ușile stângii, rezultând de aici o a patra etapă a revoluției, care a durat până în octombrie. În timpul acestor luni de toamnă, guvernul provizoriu (condus acum de Kerenski) nu a mai fost decât o fantomă. Bolșevicii lui Lenin au rămas, așadar, liberi să preia jumătatea inferioară a „puterii dualiste”, Sovietul din Petrograd (*Petrosovet*-ul). Folosindu-l ca bază de operațiuni, ei s-au organizat în mod deschis pentru a arunca guvernul provizoriu, în celebra butadă a lui Leon Troțki, la lada de gunoi a istoriei.

Această așa-numită Revoluție din Octombrie a fost o „insurecție armată” desfășurată de Partid, care s-a folosit de aparatul Sovietului din Petrograd (*Petrosovet*).⁷⁹ Lenin a insistat ca transferul de putere să ia mai degrabă această formă militarizată decât pe aceea politică a unui vot al viitorului Congres al Sovietelor din Rusia, un curs al acțiunii favorizat de către colegii săi mai pragmatici, Grigori [Evseevici] Zinoviev și Lev [Borisovici] Kamenev. A făcut acest lucru deoarece pentru el, ca și pentru Marx, lupta de clasă era, literalmente, un război al claselor care implica, în mod necesar, violența fizică. Nicio altă metodă nu ar fi putut să demonstreze cu exactitate unde se află adevărata putere. În aceeași manieră, Lenin a dat sensul cel mai literal posibil apelului lui Marx de a-i „expropria pe expropriatori”, îndemnând masele să fure ce li se furase (cu lozinca «Грaб нагpaблeннoe!», *Grab nagrablennoe*, „Înșfăcați bunurile!”). Dar aceasta nu a însemnat o încălcare a viziunii lui Marx despre logica istoriei, deoarece constrângerea prin forța armelor a fost întotdeauna parte integrantă a acestei logici. Astfel, Revoluția din Octombrie a creat precedentul pentru utilizarea în continuare a constrângerii exercitate de Partid în toate etapele construirii socialismului.

Lenin, din refugiul său din Finlanda, a făcut presiuni pentru o astfel de insurecție după încheierea Afacerii Kornilov și, până pe 10 octombrie, convinsese Comitetul Central să voteze cu 10 la 2 pentru o astfel de acțiune „în principiu”.

Numai că sarcina organizării insurecției i-a revenit lui Leon Troțki, care, pentru a da puciului o aparență de o mai mare legitimitate proletară, a amânat-o astfel încât să coincidă cu viitorul Congres național al Sovietelor – contrar ordinelor expruse ale lui Lenin. Tot Troțki a pus la cale crearea, în cadrul Sovietului din Petrograd, a unui Comitet Militar Revoluționar care era, de fapt, dominat de bolșevici, pentru a pregăti preluarea efectivă a capitalei.

Cu alte cuvinte, această „revoluție” a fost o acțiune a unei minorități militare, nu un eveniment de masă precum cel din februarie. Sau, mai exact, ceea ce s-a întâmplat a fost o operațiune polițienească amatoristică a Comitetului Militar Revoluționar, a câtorva marinari din Flota Baltică și a unei mâini de muncitori din Gărzile Roșii pentru a prelua centrele nervoase ale capitalei în noaptea de 24–25 octombrie. „Proletariatul” din Petrograd și garnizoana militară a orașului au rămas, în mare parte, neutre. Pentru că nu existau forțe care să lupte pentru apărarea guvernului provizoriu, bolșevicii nu au avut aproape nimic de răsturnat. După cum a spus Lenin însuși: Partidul „a găsit puterea pe străzi și doar a preluat-o”.

Astfel, strategia jucătorului anunțată în *Tezele din aprilie* și urmată, ulterior, cu perseverență de către Lenin a dat roade prin preluarea puterii în octombrie. Liderul bolșevic, până atunci necunoscut pentru majoritatea compatrioților săi și relativ necunoscut lumii exterioare, s-a trezit, brusc, președintele Consiliului Comisarilor Poporului [Совет народных комиссаров, *Sovet narodnih komissarov*; prescurtat, Совнарком, *Sovnarkom*] din Republica Sovietică Rusă, un guvern care era, de fapt, Partidul său ajuns la putere. Această nouă putere a emis imediat două decrete dramatice:

Primul decret, „asupra păcii”, cerea încheierea negociată a războiului, ceea ce însemna, de fapt, retragerea unilaterală a Rusiei din conflict; al doilea decret, „asupra pământului”, socializa proprietățile nobililor și proprietățile imperiale, ceea ce însemna, de fapt, că aproba revoluția agrară deja înfăptuită. După cum i-a spus Lenin lui Troțki în noaptea preluării: „Este amețitor.”

Acest sentiment de uimire față de victoria bolșevică a persistat, de atunci, în istoriografie, unde a produs încă o problemă de interpretare, care reiese din faptul că, în primul rând, partidul bolșevic a fost, în mare măsură, creația personală a lui Lenin, iar, în al doilea rând, din faptul că insistența personală a acestuia de a promova o insurecție armată a fost forța motrice care a condus la lovitura de stat din octombrie. Dar aceste circumstanțe înseamnă că, fără Lenin, nu ar fi existat nicio lovitură de stat în octombrie și, prin urmare, niciun regim sovietic?

Această versiune extremă a teoriei despre „marele om” al istoriei a fost avansată adesea. Chiar și Troțki, deși, ca marxist, era devotat teoriei întâietății unei logici sociale obiective în istorie, aproape că îl considera pe Lenin indispensabil pentru victoria bolșevică. Însă, Troțki ar fi putut fi mai precaut, deoarece evenimentele din 1917 (de la Ordinul nr. 1 din februarie și până la apariția Partidului Socialist-Revoluționar de stânga* în octombrie – arată că, în spectrul politic de stânga din Rusia, exista suficient loc pentru un partid extremist descris de sloganul „Revoluție, acum!” chiar și în lipsa lui Lenin. Mai mult decât atât, înainte de Revoluția din Octombrie, s-a întâmplat ca partidul lui Lenin, deși era cel mai bine organizat ierarhic dintre toate partidele ruse concurente, să nu fi fost încă instrumentul monolitic comandat după bunul plac de liderul său, așa cum a devenit mai târziu.

De fapt, rolul pe care l-a jucat Troțki în istorie dezmente importanța supremă pe care i-a atribuit-o el însuși lui Lenin; în plus, acesta evidențiază fluiditatea Partidului în 1917. Troțki a renunțat la eticheta sa independentă („menșevic”) pentru a intra în rândurile bolșevicilor abia în iunie și, totuși, în octombrie el conducea preluarea puterii de către bolșevici. Troțki a contramandat chiar și directivele impacientate ale lui Lenin pentru a coordona preluarea puterii de către Partid cu Congresul Sovietelor, în vederea accentuării aparenței „proletare” a loviturii de stat. Cu tot impulsul pe care l-a dat loviturii de stat, Lenin nu a avut nimic de-a face cu punerea sa în aplicare, din moment ce el era încă ascuns când aceasta s-a desfășurat. Lenin a fost, cu adevărat, indispensabil în rolul său de arhitect al organizației de Partid în cei 14 ani anteriori, dar chiar și în acest domeniu existau, în 1917, numeroși Lenini mai mici, precum Ivar [Tenisovici] Smigla de pe Frontul de Nord (cu care, de fapt, Lenin a conspirat împotriva Comitetului său Central, mai moderat), care ar fi putut să urmeze aceleași politici maximaliste.

Dintr-o perspectivă mai practică însă strategia maximalistă enunțată în *Tezele din aprilie* ar fi funcționat numai în circumstanțele sociale excepționale pe care, în 1917, le crease războiul în Rusia, deoarece evenimentul central al aceluia an a fost că, imediat ce pivotul principal al hiper-centralizatului sistem imperial rus

* În 1917, Partidului Socialist-Revoluționar s-a scindat în două aripi: de dreapta și de stânga, membrii celei din urmă fiind denumiți „eseri de stânga” (левые эсеры, rus., *levie eseri*), iar partidul lor, care îi sprijinea pe bolșevici, fiind intitulat Partidul Socialist-Revoluționariilor-Internaționaliști de Stânga (Партия левых социалистов-революционеров-интернационалистов, *Partia levih soșialistov-revoluționerov-internaționalistov*) (n. red.).